

بسمه تعالی

مشخصات رساله / پایان نامه تحصیلی دانشجویان

دانشگاه فردوسی مشهد

عنوان رساله / پایان نامه: بررسی رابطه‌ی دلالت در نشانه‌های اشاره‌ای یک زبان اشاره‌ی خانگی

نام نویسنده: علی ایزانلو

نام استاد(ان) راهنما: سرکار خانم دکتر شهلا شریفی

نام استاد(ان) مشاور: سرکار خانم دکتر اعظم استاجی

دانشکده: ادبیات و علوم انسانی

گروه: زبان‌شناسی

رشته تحصیلی: زبان‌شناسی همگانی

تاریخ تصویب:

تاریخ دفاع:

مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد

دکتری

تعداد صفحات: ۵۵۰

چکیده رساله / پایان نامه :

تحقیق حاضر به بررسی رابطه‌ی دلالت در نشانه‌های اشاره‌ای یک زبان اشاره‌ی خاص می‌پردازد. برای این منظور از طریق مصاحبه، ۶۳۴ نشانه‌ی اشاره‌ای یک زبان اشاره‌ی خانگی استخراج و مورد بررسی قرار گرفته است. سپس به بررسی رابطه‌ی انگیزته‌ی نشانه‌ها و مفاهیم مرتبط به آنها پرداخته‌ایم. نتایج به دست آمده حاکی از آن است که رابطه‌ی نشانه‌ها و مفاهیم در این زبان انگیزته است. از جمله نتایج دیگر این پایان‌نامه، ارائه‌ی ابزارهای شمایل‌گونه‌ی به کار رفته در این زبان اشاره بوده است.

علاوه بر نتایج اصلی پایان‌نامه، نتایجی نیز تحت عنوان نتایج فرعی ارائه شده‌اند. این نتایج نکاتی هستند که با مشاهده‌ی زبان اشاره‌ی خانگی مورد مطالعه به دست آمده‌اند و هر یک می‌توانند زمینه‌ی مطالعه‌ی برای تحقیقات آینده باشند. برای نمونه نقش و چگونگی تاثیرگذاری بافت، چگونگی شکل‌گیری مفاهیم انتزاعی، میزان پیچیدگی این زبان اشاره، نظام‌های شمارش، خوانش ساعت و روزهای هفته مورد بررسی قرار گرفته‌اند.

کلید واژه:

۱. زبان اشاره

۲. زبان اشاره‌ی خانگی

۳. انگیزته‌ی

۴. ابزار شمایل‌گونه

۵. نشانه

امضای استاد راهنما :

تاریخ :

دانشگاه فردوسی مشهد

دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی دکتر علی شریعتی

پایان‌نامه‌ی دکتری رشته‌ی زبان‌شناسی همگانی

عنوان:

بررسی رابطه‌ی دلالت در نشانه‌های اشاره‌ای یک زبان اشاره‌ی خانگی

استاد راهنما:

سرکار خانم دکتر شهلا شریفی

استاد مشاور:

سرکار خانم دکتر اعظم استاجی

نگارش:

علی ایزانلو

فهرست مطالب

فهرست شکل‌ها.....	ث-ج
فهرست جدول‌ها.....	چ
پیشگفتار.....	ح-خ

فصل اول: کلیات پژوهش

۱-۱ مقدمه.....	۱-۳
۱-۲ زبان اشاره‌ی فارسی.....	۳-۱۰
۱-۳ شباهت‌های زبان اشاره و زبان گفتاری.....	۱۱
۱-۳-۱ از منظر زبان‌آموزی.....	۱۱
۱-۳-۲ از منظر عصب‌شناسی.....	۱۲
۱-۳-۳ از منظر واجی.....	۱۲-۱۳
۱-۳-۴ از منظر ساخت‌واژه.....	۱۳-۱۴
۱-۳-۵ از منظر نحوی.....	۱۵-۱۶
۱-۴ زبان اشاره‌ی خانگی.....	۱۷-۱۸
۱-۵ ویژگی‌های زبان‌های اشاره‌ی خانگی.....	۱۸
۱-۵-۱ ویژگی‌های واژگی نظام‌های اشاره‌ی خانگی.....	۱۹-۲۰
۱-۵-۲ ویژگی‌های نحوی نظام‌های اشاره‌ی خانگی.....	۲۱
۱-۵-۳ ویژگی‌های کاربردشناختی نظام‌های اشاره‌ی خانگی.....	۲۱-۲۲
۱-۶ مسئله‌ی تحقیق.....	۲۳-۲۴

۲۴	۱-۷ ضرورت تحقیق.....
۲۴	۱-۸ سؤالات تحقیق.....
۲۵	۱-۹ فرضیات تحقیق.....
۲۶	۱-۱۰ اهداف تحقیق.....
۲۶-۳۰	۱-۱۱ روش تحقیق.....
۳۱-۳۳	۱-۱۲ مشکلات و محدودیت‌های تحقیق.....
۳۳-۳۵	۱-۱۳ کلیدواژه‌ها.....
۳۶	۱-۱۴ خلاصه‌ی فصل.....

فصل دوم: پیشینه‌ی پژوهش

۳۸	۲-۱ پیشینه‌ی پژوهش.....
۳۸-۴۰	۲-۱-۱ تحقیقات داخل کشور.....
۴۰-۴۷	۲-۱-۲ تحقیقات خارج کشور.....
۴۸-۵۴	۲-۲ چارچوب نظری تحقیق.....
۵۵-۷۶	۲-۳ الگوی تحقیق.....
۷۶	۲-۴ خلاصه‌ی فصل.....

فصل سوم: تجزیه و تحلیل داده‌ها

۷۸-۸۰	۳-۱ مقدمه.....
۸۱-۴۵۰	۳-۲ فهرست الفبایی نشانه‌های زبان اشاره‌ی خانگی فاطمه.....

۳-۳ خلاصه‌ی فصل ۴۵۰

فصل چهارم: بحث و نتیجه‌گیری

۴-۱ یافته‌های اصلی ۴۵۲

۴-۱-۱ ابزار شکل ۴۵۳-۴۵۴

۴-۱-۲ ابزار حرکت ۴۵۴

۴-۱-۳ ابزار جهت ۴۵۵

۴-۱-۴ ابزار اشاره ۴۵۶-۴۶۰

۴-۱-۵ ابزار جا و مکان ۴۶۱-۴۶۳

۴-۱-۶ ابزار حالت صورت ۴۶۳-۴۷۴

۴-۲ یافته‌های فرعی: پیشنهاداتی برای تحقیقات آینده ۴۷۴

۴-۲-۱ مقوله‌های زبانی ۴۷۴-۴۷۵

۴-۲-۲ برخی از حالات صورت متأثر از زبان گفتاری ۴۷۶

۴-۲-۳ واژه‌سازی ۴۷۶-۴۷۸

۴-۲-۴ تأثیرات بافت ۴۷۸-۴۷۹

۴-۲-۵ شمار واژگان ۴۷۹-۴۸۰

۴-۲-۶ نشانه‌های مرکب ۴۸۰-۴۸۱

۴-۲-۷ نشانه‌های یک‌دستی و دو دستی ۴۸۱

۴-۲-۸ ابزار آوایی مفهومی ۴۸۱-۴۸۲

۴-۲-۹ رابطه‌ی نزدیک نشانه‌ها با عالم بیرون..... ۴۸۲-۴۸۴

۴-۲-۱۰ میزان پیچیدگی زبان اشاره‌ی خانگی..... ۴۸۴-۴۸۶

۴-۲-۱۱ نظام خوانش ساعت..... ۴۸۷-۴۹۳

۴-۲-۱۲ نظام شمارش..... ۴۹۳-۴۹۴

۴-۲-۱۳ نظام روزهای هفته..... ۴۹۴-۴۹۵

۴-۳ خلاصه‌ی فصل..... ۴۹۵

کتابنامه..... ۴۹۸-۵۰۲

نمایه..... ۵۰۳-۵۲۲

فهرست شکل‌ها^۱

شکل (۱) نشانه‌های نشستن و دراز کشیدن در زبان اشاره‌ی چینی	شکل (۲) انواع نشانه‌های زبان اشاره‌ی فارسی بر اساس تنوع دخالت دست‌ها	شکل (۳) اشکال مختلف دست در زبان اشاره‌ی فارسی
شکل (۴) جفت کمینه‌ی چیدن و خط کشیدن در زبان اشاره‌ی فارسی	شکل (۵) جفت کمینه‌ی مرکز و ایران در زبان اشاره‌ی فارسی	شکل (۶) جفت کمینه‌ی دورو و دودل در زبان اشاره‌ی فارسی
شکل (۷) جفت کمینه‌ی نفت و آبادان در زبان اشاره‌ی فارسی	شکل (۸) نشانه‌ی بی‌اهمیت و بی‌علاقه در زبان اشاره‌ی آمریکایی	شکل (۹) نقاط اول شخص و سوم شخص در زبان اشاره‌ی آمریکایی
شکل (۱۰) مطابقیه‌ی فعل پرسیدن در زبان اشاره‌ی آمریکایی	شکل (۱۱) نشانه‌ی ظهر	شکل (۱۲) نشانه‌ی تماشا کردن
شکل (۱۳) نشانه‌ی کربلا	شکل (۱۴) نشانه‌ی هواپیما	شکل (۱۵) نشانه‌ی مارگزیدگی
شکل (۱۶) نشانه‌ی تطابق میان پا و انگشتان سبابه و میانه	شکل (۱۷) نشانه‌ی ریش	شکل (۱۸) نشانه‌ی تهران
شکل (۱۹) نشانه‌ی عروس	شکل (۲۰) نشانه‌ی درخت در زبان اشاره‌ی آمریکایی	شکل (۲۱) نشانه‌ی کف زدن
شکل (۲۲) نشانه‌ی عینک	شکل (۲۳) نشانه‌ی کتاب	شکل (۲۴) نشانه‌ی قیچی
شکل (۲۵) نشانه‌ی ایستادن در زبان اشاره‌ی چینی	شکل (۲۶) نشانه‌ی مسواک	شکل (۲۷) نشانه‌ی کوه در زبان اشاره‌ی تایوانی
شکل (۲۸) نشانه‌ی ماه در زبان اشاره‌ی چینی	شکل (۲۹) نشانه‌ی سه و هفت	شکل (۳۰) حالت خمیده‌ی و باز شده‌ی دست‌ها در نشانه‌ی وزنه‌برداری
شکل (۳۱) نشانه‌ی پوست کردن	شکل (۳۲) نشانه‌ی تنگ	شکل (۳۳) نشانه‌ی جارودستی
شکل (۳۴) نشانه‌ی دو	شکل (۳۵) نشانه‌ی شنبه	شکل (۳۶) نشانه‌ی سیگار
شکل (۳۷) نشانه‌ی حاجی	شکل (۳۸) نشانه‌ی لاک‌پشت	شکل (۳۹) نشانه‌ی کانگرو

^۱ با توجه به اینکه تصاویر فصل چهارم بر اساس حروف الفبا مرتب شده‌اند، در فهرست شکل‌ها تنها فهرست تصاویری آمده است که در فصول

شکل (۴۰) نشانه‌ی مار	شکل (۴۱) نشانه‌ی هواپیما	شکل (۴۲) نشانه‌ی نقاشی کردن
شکل (۴۳) نشانه‌ی منگنه	شکل (۴۴) نشانه‌ی دوچرخه	شکل (۴۵) نشانه‌ی ماشین حساب
شکل (۴۶) نشانه‌ی دکمه	شکل (۴۷) نشانه‌ی ریش	شکل (۴۸) نشانه‌ی دعوا کردن
شکل (۴۹) نشانه‌ی هواپیما	شکل (۵۰) نشانه‌ی افتادن	شکل (۵۱) نشانه‌ی آبشار
شکل (۵۲) نشانه‌ی کمر بند	شکل (۵۳) نشانه‌ی مارگزیدگی	شکل (۵۴) نشانه‌ی تخته سیاه
شکل (۵۵) نشانه‌ی شعار دادن	شکل (۵۶) نشانه‌ی استخر	شکل (۵۷) نشانه‌ی کشیدن
شکل (۵۸) نشانه‌ی کشیدن	شکل (۵۹) نشانه‌ی الک کردن	شکل (۶۰) نشانه‌ی راه رفتن
شکل (۶۱) نشانه‌ی بافتن	شکل (۶۲) نشانه‌ی دستبند	شکل (۶۳) نشانه‌ی زیبا
شکل (۶۴) نشانه‌ی گریه	شکل (۶۵) نشانه‌ی سگ	شکل (۶۶) نشانه‌ی اول
شکل (۶۷) نشانه‌ی صحبت کردن	شکل (۶۸) نشانه‌ی تلفن زدن	شکل (۶۹) نشانه‌ی سنگین
شکل (۷۰) نشانه‌ی رقصیدن	شکل (۷۱) نشانه‌ی سکه	شکل (۷۲) نشانه‌ی شیشه‌ی شیر بیچه
شکل (۷۳) نشانه‌ی کوتاه	شکل (۷۴) نشانه‌ی بلند	شکل (۷۵) نشانه‌ی پهن کردن لباس
شکل (۷۶) نشانه‌ی خارج از بافت	شکل (۷۷) گذاشتن دم‌کش روی قابلمه	شکل (۷۸) گذاشتن گوشی تلفن
شکل (۷۹) گذاشتن ظرف درون کابینت	شکل (۸۰) نشانه‌ی کتاب درون قفسه	شکل (۸۱) نشانه‌ی تلویزیون با پیچاندن دکمه بر روی تلویزیون
شکل (۸۲) نشانه‌ی تلویزیون با فشردن یک دکمه بر روی تلویزیون	شکل (۸۳) نشانه‌ی تلویزیون با فشردن یک دکمه بر روی کنترل	شکل (۸۴) آدم قد بلند
شکل (۸۵) صدای بلند	شکل (۸۶) موی بلند	شکل (۸۷) آستین بلند
شکل (۸۸) ریش بلند	شکل (۸۹) ساعت یازده صبح	شکل (۹۰) ساعت دو بعد از ظهر
شکل (۹۱) شباهت نشانه‌ی نیمروز با تکبیر	شکل (۹۲) نشانه‌ی نیمه‌شب	شکل (۹۳) اعداد در نظر فاطمه به خودی خود بی‌معنایند
شکل (۹۴) نشانه‌ی پنج‌شنبه	شکل (۹۵) نشانه‌ی جمعه	

فهرست جدول‌ها

جدول (۱) جایگاه‌های تولید نشانه‌ها در زبان اشاره‌ی فارسی.....	۷
جدول (۲) انواع حرکات دست در زبان اشاره‌ی فارسی.....	۸
جدول (۳) انواع حرکات دست.....	۴۵۴
جدول (۴) انواع جهت حرکت دست.....	۴۵۵
جدول (۵) انواع اشارات.....	۴۵۶
جدول (۶) انواع جایگاه تولید.....	۴۶۱
جدول (۷) انواع حالت صورت.....	۴۶۳

پیشگفتار

یکی از اصول زبان‌شناسی نوین که بر مبنای نظریه‌ی نشانه‌شناسی سوسور شکل گرفته است، اصل قراردادی بودن نشانه‌های زبانی است. بر اساس رویکرد سوسور، نشانه مفهومی است ذهنی که از ارتباط ذهنی دال و مدلول به وجود می‌آید. دال همان صورت زبانی است که به مدلول یعنی تصویر ذهنی شیء، کنش و یا حالتی در جهان خارج اشاره می‌کند. رابطه‌ی میان دال و مدلول دلالت نامیده می‌شود که بر اساس این رویکرد رابطه‌ای است صرفاً قراردادی و اختیاری. به عبارت دیگر انتخاب یک صورت زبانی برای یک مفهوم به هیچ نوع شرایط برونی وابسته نیست و رابطه‌ای قائم بالذات است. بر اساس این دیدگاه نشانه‌های زبان اختیاری هستند و هیچ نوع رابطه‌ی منطقی میان دال و مدلول وجود ندارد.

به نظر نگارنده زبان‌های گفتاری به دلیل سابقه‌ی تاریخی طولانی و فقدان اسناد معتبر و مرتبط، بستر مناسبی برای بررسی مسئله‌ی قراردادی بودن نشانه‌ها نیستند. در مقابل می‌بایست به دنبال نظام‌های ارتباطی بود که از یک سو ماهیت زبانی بودن آنها به اثبات رسیده باشد- یعنی مشخص شده باشد که ویژگی‌های منحصر بفرد زبان‌های طبیعی را دارا هستند- و از سوی دیگر فاقد سابقه‌ی تاریخی طولانی باشند. پژوهش‌های زبان‌شناختی نشان داده است که در خانواده‌های شنوایی که کودکی ناشنوا به دنیا می‌آید و فرصت پیدا نمی‌کند تا زبان اشاره‌ی معیار را فرا گیرد، فرد ناشنوا جهت ایجاد ارتباط با اطرافیان، دست به ابداع نظامی اشاره‌ای می‌زند که عموماً از آن به نظام اشاره‌ی خانگی^۳ یاد می‌شود. پژوهش‌های زبان‌شناختی انجام شده بر روی این نظام‌های ارتباطی نشان داده است که این نظام‌ها با دارا بودن بسیاری از ویژگی‌های زبان‌های طبیعی، ماهیتاً زبان‌هایی طبیعی هستند که به دلیل سابقه‌ی تاریخی بسیار اندکشان بستری بسیار مناسب برای پرداختن به مسئله‌ی رابطه‌ی نشانه‌ها و مفاهیم می‌باشند.

از همین رو تحقیق حاضر به بررسی رابطه‌ی نشانه‌ها و مفاهیم در ۶۳۴ نشانه‌ی یک زبان اشاره‌ی خانگی می‌پردازد و بر آن است تا با فهرست نمودن ابزارهای شمایل‌گونه‌ی^۴ به کار رفته در این زبان، میزان انگیزتگی^۵ نظام اشاره‌ای خانگی مورد مطالعه را مورد بررسی قرار دهد.

ح

---

³ Home sign systems

⁴ Iconic Devices

⁵ Motivation

این تحقیق در چهار فصل تنظیم شده است. فصل اول به معرفی و بررسی زبان اشاره‌ی ناشنویان و مباحثی همچون شباهت‌های زبان اشاره و زبان گفتاری، زبان اشاره‌ی خانگی و ویژگی‌های هر یک می‌پردازد. سپس مسائل تحقیق، ضرورت انجام تحقیق، سؤالات، فرضیات، اهداف، روش و کلیدواژه‌های تحقیق ارائه و مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

فصل دوم به پیشینه‌ی تحقیقات انجام گرفته پیرامون موضوع این پایان‌نامه می‌پردازد و در این بین مفاهیم اصلی تحقیق از جمله زبان اشاره‌ی خانگی و پدیده‌ی انگیزتگی مورد بررسی قرار می‌گیرد. در بخش دوم از فصل دوم چارچوب نظری این پایان‌نامه ارائه و مورد نقد و بررسی قرار خواهد گرفت.

فصل سوم به ارائه داده‌ها، یافته‌ها و تحلیل‌های مرتبط به آن می‌پردازد. در این فصل ابزارهای انگیزتگی بر روی تک‌تک نشانه‌ها اعمال شده‌اند و بدین وسیله ارتباط معنادار نشانه‌ها با مفاهیم مرتبط به آنها مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است.

فصل چهارم به نتایج اصلی و فرعی پایان‌نامه می‌پردازد. مهمترین نتیجه‌ای که بدان اشاره خواهد شد پاسخ به سؤالات اساسی تحقیق در خصوص میزان انگیزتگی رابطه‌ی نشانه‌ها و مفاهیم در این زبان اشاره‌ی خانگی خواهد بود. علاوه بر نتایج اصلی این تحقیق فهرستی از یافته‌های فرعی این تحقیق نیز ارائه شده است که عموماً می‌توانند به عنوان موضوعی برای تحقیقات بعدی در نظر گرفته شوند.

فصل اول

کلیات پژوهش

۱-۱ مقدمه

اصولا ظهور یک زبان نیازمند اجتماع افرادی است که سعی در ایجاد ارتباط با یکدیگر دارند. در مورد زبان اشاره‌ی معیار^۱ این امکان عملا تا قبل از تاسیس مدارس ناشنوایان موجود نبوده است. اولین مدرسه‌ی دولتی ناشنوایان در غرب^۲ در سال ۱۷۶۰ توسط آبه شارل میشل دولپه^۳ در فرانسه تاسیس شد. از این رو قدیمی‌ترین زبان اشاره معیار که هنوز هم به کار می‌رود به حدود سیصد سال پیش باز می‌گردد (وول^۴ و همکاران ۲۰۰۱). البته لازم به ذکر است که نظام‌های اشاره‌ای خانگی، بسیاری از ویژگی‌های زبان‌های طبیعی را دارا هستند و همان‌گونه که در بخش بعدی خواهد آمد، خود یک نظام زبانی به شمار می‌آیند. در این صورت باید گفت از زمانی که اولین انسان قدرت شنوایی و گویایی خود را از دست داده و سعی کرده تا از طریق کاربرد اشارات با اطرافیان خود ارتباط ایجاد نماید، زبان اشاره (ی خانگی) به عنوان یک زبان طبیعی پا به عرصه ظهور گذاشته است.

با این حال دیر زمانی نظام‌های اشاره‌ای جزء زبان‌های طبیعی به شمار نمی‌آمدند. حتی امروزه این تصور که نظام‌های اشاره‌ای می‌توانند تمام کارکردهای زبان‌های گفتاری را نشان دهند، چندان پذیرفته نیست. بسیاری از افراد بر این عقیده‌اند که زبان اشاره یک نوع نظام ابتدایی متشکل از اشارات و حرکات معنی‌دار است که در مواقع فقدان زبان گفتاری می‌تواند به عنوان یک وسیله‌ی ارتباطی بسیار محدود به کار آید. از سوی دیگر بسیاری بر این گمانند که زبان‌های اشاره صورت اشاره‌ای زبان‌های گفتاری

---

^۱ زبان اشاره‌ی معیار زبان گروهی از ناشنوایان و یا کم‌شنوایانی است که به طور رسمی و در محافل آموزشی فرا گرفته شده است.

^۲ به دلیل عدم دستیابی به منابعی که تاریخچه‌ی زبان اشاره را در دوره‌ی شکوفایی اسلامی ذکر کرده‌اند، ناگزیر تنها به مطالعات غربی اشاره شده است.

^۳ Abbé Charles Michel de l'Epée

^۴ Woll, B. et al.

هستند. به عقیده‌ی این گروه زبان اشاره‌ی فارسی چیزی نیست جز فارسی به صورت اشاره. از همین روست که تا مدت‌ها زبان‌های اشاره در حوزه‌ی مطالعات زبانی قرار نمی‌گرفتند (ورمربرگن^۵، ۲۰۰۶: ۱۶۸).

به طور کلی حتی زبان‌شناسان نیز در ابتدا بر این عقیده بودند که زبان تنها در شکل گفتاری خود طبیعی است. برای نمونه بلومفیلد معتقد است که نظام‌های اشاره‌ای از اشارات روزمره در گفتار نشأت گرفته‌اند (بلومفیلد^۶، ۱۹۳۳: ۳۹). سپیر^۷ نیز با تاکید بر اهمیت تحلیل‌های آواشناختی در زبان‌های طبیعی، نظام‌های اشاره‌ای را به عنوان زبان‌های طبیعی مورد بررسی قرار نمی‌دهد (سپیر، ۱۹۲۱: ۲۰) هاکت^۸ هم در فهرست ویژگی‌های منحصر به فرد زبان^۹، اولین مشخصه از ۱۳ مشخصه‌ی مختص زبان‌های طبیعی را کانال شنیداری-گویایی معرفی می‌کند و عملاً نظام‌های اشاره‌ای را از زبان‌های طبیعی جدا می‌کند (هاکت، ۱۹۶۰).

در سال ۱۹۶۰ ویلیام استوکو^{۱۰} به مطالعه‌ی ساختار درونی زبان اشاره آمریکایی پرداخت. وی نشان داد که زبان اشاره همچون زبان گفتاری نظامی است متشکل از واحدهای تقابل‌دهنده و بی‌معنا که با توجه به محدودیت‌های هم‌نشینی در کنار هم قرار گرفته و واژه‌های زبان اشاره را به وجود می‌آورند. وی نظام توصیفی خود را نمایه‌شناسی^{۱۱} نامید. این نام برگرفته از نام واج‌شناسی است که در زبان‌های گفتاری به مطالعه‌ی واحدهای بی‌معنا و تقابل‌دهنده در نظام زبانی می‌پردازد. بر این اساس واحدهای تشکیل‌دهنده‌ی زبان اشاره، نمایه^{۱۲} نام گرفتند که از معادل یونانی «دست» گرفته شده است. استوکو در مطالعات خود سه واحد اصلی تقابل‌دهنده را پیشنهاد می‌کند: شکل دست، جایگاه تولید و حرکت دست.

---

⁵ Vermeerbergen, M.

⁶ Bloomfield, L.

⁷ Sapir, E.

⁸ Hockett, C.F.

⁹ design features

¹⁰ William Stokoe

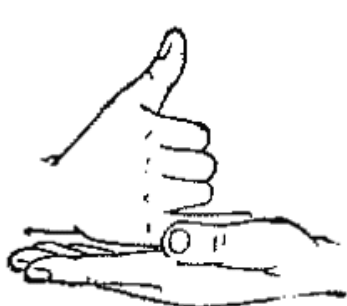
¹¹ chremology

¹² chereame

در نظام توصیفی وی ۱۲ جایگاه تولید، ۱۹ شکل دست و ۲۴ حرکت دست تعریف شده است (استوکو، ۱۹۷۴).

در مطالعات بعدی رابین باتیسون مشخصه‌ی «جهت» را نیز به این سه مشخصه اضافه نمود. وی نشانه‌هایی را یافت که در سه مشخصه‌ی شکل دست، جایگاه تولید و حرکت دست یکسان بودند، ولی معنای متفاوتی داشتند. بر اساس این مشاهدات تنها تفاوت این نشانه‌ها در مشخصه‌ی جهت می‌باشد. از این رو در تحقیقات بعدی مشخصه‌ی جهت نیز به عنوان چهارمین واحد تقابلی دهنده‌ی زبان اشاره مورد بررسی قرار گرفت. برای نمونه در زبان اشاره‌ی چینی تنها تفاوت دو نشانه‌ی «نشستن» و «به پشت دراز کشیدن» (شکل ۱) در نوع جهت‌گیری آنهاست: در نشانه‌ی «دراز کشیدن» کف دست به سوی بالاست، ولی در نشانه‌ی «نشستن» کف دست به سمت چپ است (وانگ، ۲۰۰۶: ۲۱-۲۰).

شکل (۱) نشانه‌های نشستن و دراز کشیدن در زبان اشاره‌ی چینی

نشستن

دراز کشیدن

۱-۲ زبان اشاره‌ی فارسی

زبان اشاره‌ی فارسی را زبان اشاره‌ی ایرانی نیز نامیده‌اند که از زبان‌های اشاره‌ی دیگر متمایز است (فریدمن ۱۹۷۷: ۱). متأسفانه مطالعات انجام‌شده بر روی زبان اشاره‌ی فارسی بسیار اندک بوده است. خصوصاً مطالعات زبان‌شناختی انجام شده بسیار اندک شمارند. اغلب تحقیقات انجام‌شده در قالب پایان-نامه‌های دانشجویی است که آن هم به رقم انگشتان دست نمی‌رسد. با این حال با کوشش علاقه‌مندان به

این حوزه‌ی زبانی هم‌اکنون چهار جلد فرهنگ زبان اشاره‌ی فارسی از راه‌های گوناگونی گردآوری شده است. تعدادی از این نشانه‌ها را از خود ناشنویان پرسیده‌اند، برخی را معلمین مدارس، رابطین تلویزیون و دیگران پیشنهاد کرده‌اند و کانون ناشنویان نیز حدود ۱۵۰۰ نشانه را ارائه کرده است. هم‌اکنون زبان اشاره‌ی فارسی حدود ۳۰۰۰ نشانه دارد که تعداد قابل ملاحظه‌ای است (شرف‌زاده، ۱۳۸۴: ۶).

شرف زاده (۱۳۸۴: ۱۲) نشانه‌های زبان اشاره‌ی فارسی را از لحاظ تنوع دخالت دست‌ها در ساخت نشانه‌ها به انواع زیر طبقه‌بندی می‌کند که در شکل (۲) نیز آمده است:

۱- نوع O که شامل نشانه‌های است یک دستی که در فضایی آزاد بدون برخورد با هیچ قسمتی از بدن تولید می‌شوند.

۲- نوع X که شامل نشانه‌هایی یک دستی است که با قسمتی از بدن بجز دست مخالف برخورد دارد.

۳- نوع ۱ که شامل نشانه‌های دودستی است که در آنها هر دو دست در ساخت نشانه‌ها دخالت دارند. در این نشانه‌ها شکل دست‌ها شبیه به هم است و می‌توانند بدون حرکت باشند و یا هر دو دست حرکت مشابهی داشته باشند. این حرکات می‌توانند متناوب و یا همزمان باشند. در این نشانه‌ها دست‌ها می‌توانند با یکدیگر یا با دیگر اجزای بدن برخورد داشته باشند و یا اساساً نشانه‌ها بدون برخورد تولید شوند.

۴- نوع ۲ که شامل نشانه‌های است دودستی که در آنها یک دست فعال و دیگری منفعل است، ولی هر دو دست دارای شکل دست مشابهی هستند.

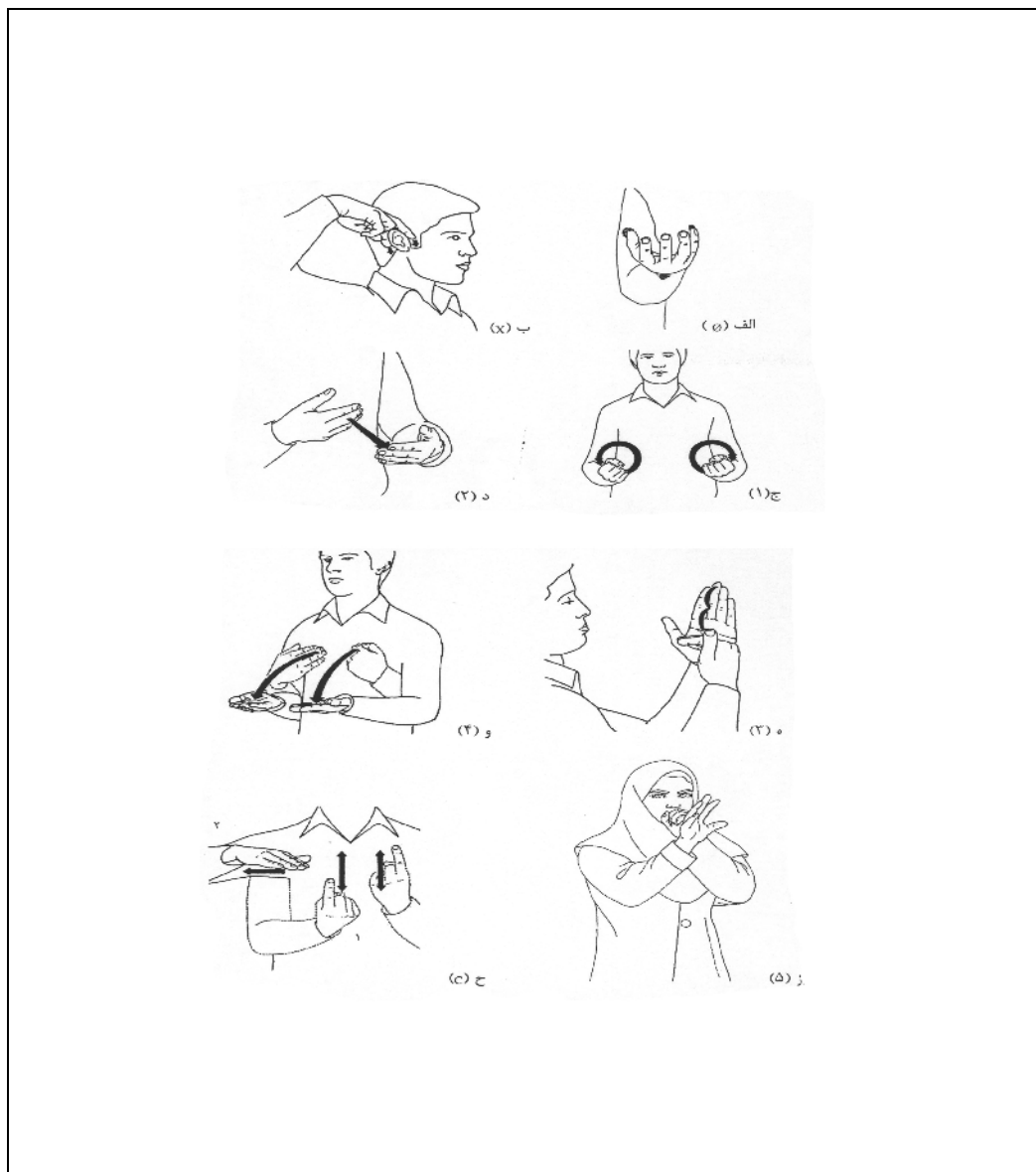
۵- نوع ۳ شامل نشانه‌هایی دودستی است که در آنها یک دست فعال و دیگری منفعل است و هر دست دارای شکل مخصوص به خود می‌باشد.

۶- نوع ۴ که شامل نشانه‌هایی دودستی است که با وجود فعال بودن هر دو دست و حرکت مشابه دست‌ها، شکل دست‌ها متفاوت هستند.

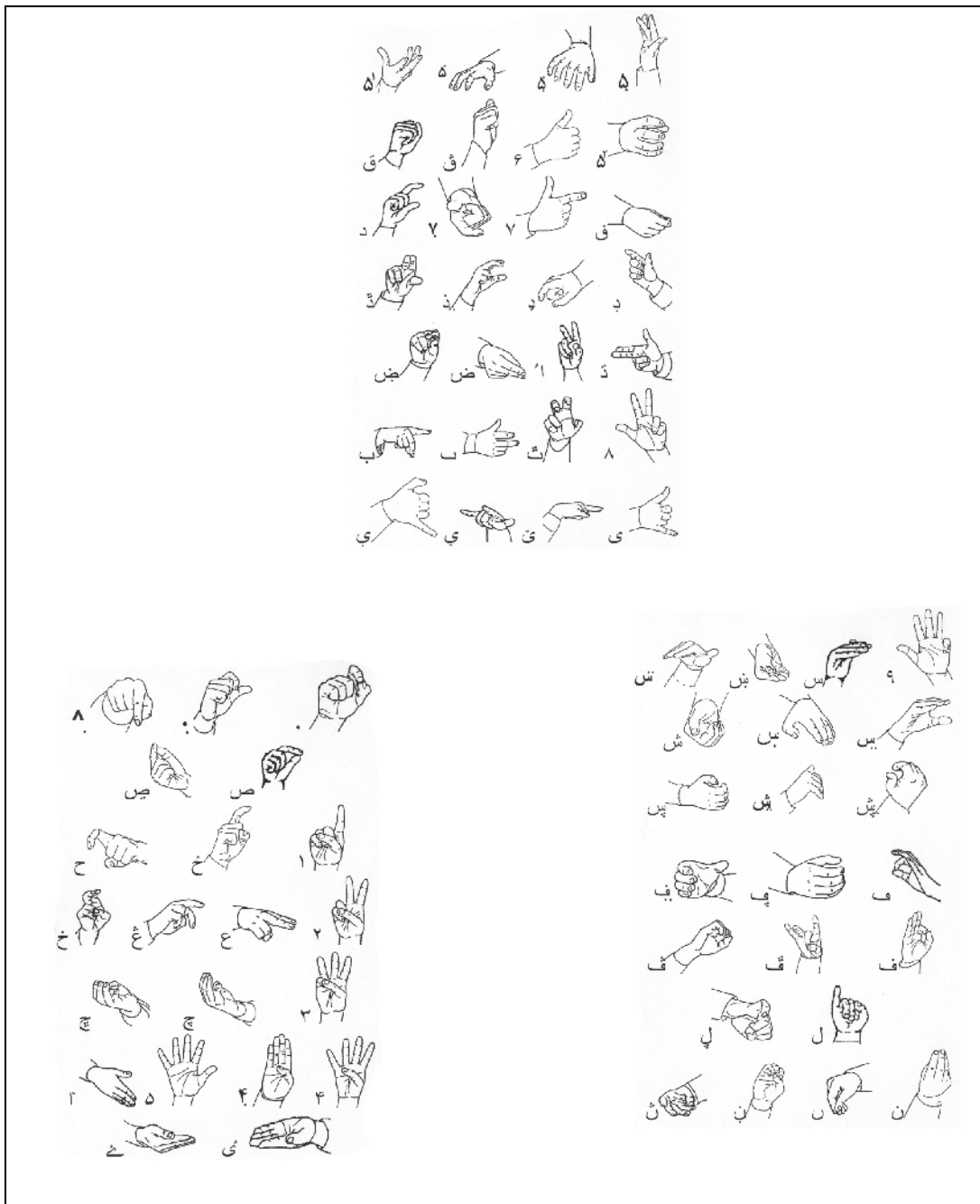
۷- نوع ۵ که شامل نشانه‌هایی دودستی است که هر دو دست در تولید نشانه نقش دارند، ولی غیر هم‌شکل و بدون حرکت هستند.

۸- نوع C که شامل نشانه‌هایی است که از ترکیب دو یا چند مورد از موارد بالا ساخته می‌شوند.

شکل (۲) انواع نشانه‌های زبان اشاره‌ی فارسی بر اساس تنوع دخالت دست‌ها

بر اساس تحقیقات شرف‌زاده (۱۳۸۴) در نشانه‌های زبان اشاره‌ی فارسی از ۷۱ شکل دست استفاده شده است. این شکل‌های مختلف دست در بسیاری از مواقع اختلاف بسیار اندکی با یکدیگر دارند، با این حال کاربرد برخی از آنها به جای بعضی دیگر می‌تواند سبب عدم تفهیم منظور اشاره‌گر گردد. در شکل (۳) حالت‌های مختلف دست آمده است.

شکل (۳) اشکال مختلف دست در زبان اشاره‌ی فارسی

همان‌گونه که گفته شده علاوه بر شکل دست، جایگاه تولید نشانه به عنوان یک نمایه و عنصر تمایزدهنده‌ی معنا در ساخت نشانه‌های اشاره‌ای نقش دارد. در زبان اشاره‌ی فارسی ۲۸ جایگاه تولید قابل تشخیص است. جدول (۱) جایگاه‌های تولید نشانه‌ها را در زبان اشاره‌ی فارسی نمایش می‌دهد (شرف‌زاده، ۱۳۸۴).

نشانه‌ی نمادین	محل اجرا	نشانه‌ی نمادین	محل اجرا	نشانه‌ی نمادین	محل اجرا	نشانه‌ی نمادین	محل اجرا
ה	روی ساعد	ש	روی گیجگاه	ל	روبروی صورت	≈	فضای آزاد
ט	روی صورت	צ	روی سینه	ב	روبروی بینی	√	بالای سر
ק	کنار صورت	ם	روی شکم	ג	روبروی دهان	∩	روی سر
פ	کنار بدن	מ	روی کمر	ז	روی شانه	∪	روی گوش
ל	روی لباس	נ	روی بازو	ד	روی گردن	∩	روی چشم
ח	روی یقه	ת	روی آرنج	ז	روبروی گردن	∩	روی پیشانی
א	روی بینی	ו	روی انگشتان	ך	پشت گردن	∩	روی دهان

جدول (۱) جایگاه‌های تولید نشانه‌ها در زبان اشاره‌ی فارسی

سومین عنصر موثر در ساخت نشانه‌ها، حرکات دست هستند. بر اساس تحقیق شرف‌زاده (۱۳۸۴: ۵۸-۵۷) در زبان اشاره‌ی فارسی انواع گوناگون حرکات دست را می‌توان به روش زیر طبقه‌بندی کرد:

حرکات دست از لحاظ نوع حرکت به حالت‌های مستقیم، منحنی، زیگراگ، دایره‌ای، موضعی و سایشی تقسیم می‌شوند. حالت‌های مستقیم و منحنی ممکن است به سمت بالا، پایین یا هر دو باشند. حرکات نسبت به اشاره‌کننده می‌توانند دورشونده، نزدیک‌شونده و یا دور و نزدیک‌شونده باشند. حرکات‌های دست گاهی به راست، چپ و یا طرفین انجام می‌گیرند. حرکات زیگزاگ نیز می‌توانند به سمت بالا، پایین، راست، چپ، دورشونده و یا نزدیک‌شونده باشند. حرکات دایره‌ای نسبت به اشاره‌گر به صورت عمودی یا افقی انجام می‌شوند. حرکات موضعی حرکات ریزی هستند که شبیه لرزش دست‌ها می‌باشند. حرکات سایشی به واسطه‌ی سایش انگشت شست روی انگشتان دیگر حاصل می‌شوند. برخی حرکات نیز با باز یا بسته شدن انگشتان دست تولید می‌شوند. این حرکات حرکات جمع‌شونده نام دارند. لازم به

توضیح است که حرکات دست می‌توانند دو یا سه بار تکرار شوند. برخی حرکات تلفیقی از حالت‌های مذکور است. حرکات دست می‌تواند با یک و یا دو دست انجام گیرند، همزمان یا متناوب باشند و در یک جهت یا در دو جهت مخالف تولید شوند. حرکات دست و مشخصه‌های مرتبط با آن در جدول (۲) آمده است.

حرکت	علامت	حرکت	علامت	حرکت	علامت
مستقیم	—	بالارونده	↑	باز شدن	⊥
منحنی	∩	پایین رونده	↓	بسته شدن	⊥
زیگزاگ	∞	بالا و پایین رونده	↕	باز و بسته شدن	⊕
دایره ای	⊗	به راست	≥	نزدیک شدن دو دست یا انگشتان	→+
موضعی	*	به چپ	≤	دور شدن دو دست	+→
سایشی	↔	به راست و چپ	≥≤	وارد شدن	⊥
		دور شونده	→	خارج شدن	⊥
		نزدیک شونده	←	حرکت انگشتان	⊥
		دور و نزدیک شونده	↔	تکرار حرکت	.

جهت قرار گرفتن دست‌ها

رو به بالا	رو به پایین	به طرف بدن	به طرف بدن	به طرف راست	به طرف چپ
∧	∩	>	<	»	«

جدول (۲) انواع حرکات دست در زبان اشاره‌ی فارسی

هر یک از نمایه‌های شکل دست، جایگاه تولید، جهت‌گیری دست و حرکت دست به تنهایی می‌توانند تمایزدهنده‌ی معنای نشانه‌ها باشند. در اینجا برای هر یک از نمایه‌ها نمونه‌ای از شرف‌زاده (۱۳۸۴: ۵۰-۵۱) برگرفته و ارائه می‌کنیم.